

Aarzelende pijpen, ratelende tongen

Hollandse orgelbouw op Curaçao

P. Jan Boodt

Met een voorwoord door *Rudi van Straten*

CARIB
publishing

De uitgave van dit boek werd mede mogelijk gemaakt door:
Elbertse Orgelbouwers B.V., Soest
Flentrop Orgelbouw, Zaandam
Glas-in-nood Curaçao
Mongui Maduro Foundation, Willemstad, Curaçao
Prins Bernhard Cultuurfonds Caribisch Gebied
Stichting Monumentenzorg Curaçao

Aarzelende pijpen, ratelende tongen

Hollandse orgelbouw op Curaçao

P. Jan Boodt

ISBN 978 90 8850 563 8

NUR 660

© 2015 Caribpublishing / B.V. Uitgeverij SWP Amsterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot Uitgeverij SWP (Postbus 257, 1000 AG Amsterdam) te wenden.

Inhoud

Voorwoord	7
<i>Rudi van Straten</i>	
Inleiding	11
1 Het eerste orgel op Curaçao	15
<i>Het orgel in de Basilika Santa Ana</i>	
2 Letterlijk vergane glorie	41
<i>Het orgel in de lutherse kerk</i>	
3 Een monumentwaardig orgel	47
<i>De Fortkerk</i>	
4 Uniek op de wereld	85
<i>Het Flaes & Brinjes-orgel in de synagoge</i>	
5 Van godshuis naar gerechtshuis	101
<i>De Tempel Emanu-El</i>	
6 Het grootste orgel	105
<i>Kathedraal Pietermaai – Birgen di Rosario</i>	
7 Slecht gesternte voor orgels	153
<i>Steenrijk</i>	
8 Het koororgel	167
<i>De Emmakerk</i>	

9	Afwijkende keuze <i>De Fatimakerk te Suffisant</i>	181
10	Een misverstand? <i>Het orgel in de Heilig Hartkerk te Janwé</i>	197
11	Het jongste orgel <i>Het orgel van de Lourdeskerk, Brievengat</i>	211
	Epiloog <i>De toekomst</i>	227
	Dankbetuiging	233
	Geraadpleegde bronnen	235
	Illustratieverantwoording	241
	Register	243

Voorwoord

Voor u ligt een bijzonder boek. Het beschrijft in een notendop de orgelhistorie van het eiland Curaçao. Maar u vergist zich als u denkt dat het daarbij alleen maar om de orgels gaat. Onder andere vanwege de bijzondere maatschappelijke en religieuze omstandigheden ontwikkelde de orgelbouwgeschiedenis zich binnen de Nederlandse overzeese gebiedsdelen op geheel eigen wijze.

Dit boek geeft niet alleen inzicht in de ontstaansgeschiedenis van de instrumenten, maar vertelt ook hoe de lokale geestelijkheid zich bezighield met de bouw en instandhouding van de instrumenten. Hoe zij naast hun religieuze taken liefhebberden in het onderhouden van de orgels, vaak met wisselend succes. De Curaçaose orgelbouwgeschiedenis geeft bovendien weer hoe de orgelbouwkunst, en de visie daarop, zich parallel aan het moederland ontwikkelde, ja, daar zelfs in sommige gevallen op vooruitliep. Immers, in de tropen worden hoge eisen gesteld aan de duurzaamheid van materialen en de vereenvoudiging van de technische aanleg om hoge onderhoudskosten te voorkomen.

Toen de Nederlandse regering in 1999 besloot om een substantiële donatie te doen ten behoeve van het 350-jarige bestaan van de oudste, op het noordelijk halfrond nog bestaande synagoge Mikvé Israël-Emanuel in Willemstad, gingen de gedachten meteen uit naar de restauratie van het Flaes & Brünjes-orgel in deze synagoge. De restauratie daarvan zou een fraaie afsluiting zijn van de restauratie van het gebouw. Daarnaast kon daardoor een van de oudste nog bespeelbare orgels in dit gebied nieuw leven worden ingeblazen. Door verval en ondeskundig onderhoud was het instrument in onbespeelbare staat geraakt.

Om een dergelijke restauratie goed te kunnen laten verlopen werd de toenmalige Nederlandse Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) gevraagd expertise te leveren om te komen tot een totaalplan. Als rijksorgeladviseur kreeg ik de opdracht een plan en een begroting te maken voor deze restauratie. Daarvoor heb ik ter plaatse het orgel uitgebreid in kaart gebracht, archieven geraadpleegd

en een restauratieplan met een bestek samengesteld. Onderdeel van dat plan was om lokaal mensen op te leiden die in de toekomst voor het reguliere, technische onderhoud zouden kunnen zorgen. In dat kader was het bovendien van belang om mensen te vinden die hand- en spandiensten zouden kunnen verlenen bij die werkzaamheden die ter plekke moesten worden uitgevoerd. Daarnaast was de steun van de lokale Monumentenzorg onontbeerlijk.

Toen (toenmalig) prins Willem-Alexander bij een bezoek aan Curaçao in 2001 een forse gift aan het bestuur van de synagoge kon overhandigen, kon al snel tot uitvoering van de restauratie worden overgegaan. Orgelmaker Albert de Graaf verrichtte de werkzaamheden. Hij werkte daarbij samen met Hans Elbertse. Zij werden ter plaatse bijgestaan door meubelmaker/timmerman Lio Elisabeth, die een belangrijke bijdrage leverde aan de restauratie van de windvoorziening. Het gerestaureerde orgel kon groots worden opgeleverd op 4 mei 2003.

Bij de oplevering kwam al snel het toekomstig onderhoud en het gebruik van het instrument ter sprake. Het idee werd geboren om te kijken of ook de andere orgels op het eiland bij een totaal instandhoudingsplan konden worden betrokken. Daarvoor werd contact gezocht met het bisschoppelijk bestuur van de rooms-katholieke kerk en vertegenwoordigers van de protestantse kerk. Dit resulteerde in een door mij opgesteld raamplan voor alle pijporgels op het eiland. In dat plan gaf ik aan dat zinvol herstel van deze instrumenten alleen dan kans van slagen zou hebben als er lokaal een grotere betrokkenheid zou zijn bij het gebruik en de toekomstige instandhouding van de orgels. Dit impliceerde dat er ook bespelers zouden moeten zijn die bereid zijn om zich in de pijporgels te verdiepen. Daarnaast zou een ervaren orgelmaker zich jaarlijks moeten gaan bezighouden met de planning en het onderhoud van de instrumenten. Dit zou hij moeten doen in samenwerking met de lokale vertegenwoordigers.

Dit alles kwam in een stroomversnelling door het enthousiasme van de kerkgemeenschappen en het bureau Monumentenzorg Curaçao. Daardoor kon al vrij snel aan de firma Elbertse de opdracht worden gegeven om voor de diverse orgels begrotingen op te stellen voor het onderhoud en het herstel. In de afgelopen tien jaar zijn hierdoor de meeste orgels weer in bespeelbare staat gebracht en beschikt Curaçao thans over een rijk arsenaal aan fraaie instrumenten die bespeeld worden door enthousiaste musici.

Dit boek kan gezien worden als een afsluiting van een belangrijke herstelperiode en het weer in gebruik nemen van de instrumenten. Een nieuwe fase is aangebroken voor de instrumenten en het gebruik ervan in en buiten de vieringen. Met dit boek hoopt de schrijver dat er ook in de toekomst aandacht blijft voor de instandhouding en het gebruik van dit bijzondere erfgoed. Erfgoed waar de toenmalige opdrachtgevers trots op waren en waarvan we nu kunnen hopen dat ook het nageslacht zich bewust zal zijn van de rijkdom die het hierdoor in bezit heeft gekregen.

En dit alles vanuit de gedachte ‘Te Deum Laudamus’, ofwel ‘Loof de Heer’.

Ik wens de Curaçaose gemeenschap veel musicceervreugde en inspiratie rondom deze bijzondere instrumenten!

Rudi van Straten

Senior specialist (orgeldeskundige) bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed,
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Inleiding

Een boek over kerkorgels op Curaçao, en dan ook nog over Hollandse orgelbouw. Wat is daar zo bijzonder aan en waarom moet daarover een boek worden geschreven? Het antwoord is heel eenvoudig: het gaat over een bijzonder stuk muziek- en kerkgeschiedenis van een tropisch eiland dat weinig tot geen aandacht heeft gekregen in de literatuur en waarvan bij verdere bestudering bleek dat het te waardevol is om niet te worden vastgelegd.

Het eiland Curaçao is onderdeel van de vroegere Nederlandse Antillen en is sinds 10 oktober 2010 een autonome staat binnen het Koninkrijk der Nederlanden. Het is 61 kilometer lang en 5 tot 14 kilometer breed. Met een oppervlakte van 444 vierkante kilometer is het tweënhalfmaal zo groot als het Nederlandse eiland Texel.

Het rooms-katholicisme is er de grootste religie. Bij de laatste volkstelling in 2011 gaf tachtig procent van de bevolking aan zich min of meer thuis te voelen bij de rooms-katholieke kerk. Voor de protestantse gemeente bedraagt dat 3,6 procent en voor de joodse gemeente 0,8 procent. Dit zijn de kerkgenootschappen die in het bezit zijn van kerkorgels.

De Nederlanders hebben Curaçao in 1634 veroverd op de Spanjaarden. In de afgelopen drieënhalve eeuw zijn er meerdere Nederlandse orgelbouwers op het eiland actief geweest. Het waren en zijn niet de minsten. Leichel, Vermeulen, Verschueren, Flaes & Brünjes, Merklin & Schütze, en Flentrop hebben allemaal orgels geleverd. Helaas zijn veel van deze orgels in de loop der jaren instrumenten geworden die door verwaarlozing niet meer of slecht te bespelen zijn of zelfs verdwenen zijn. Gelukkig is de laatste jaren – eind 20e en begin 21e eeuw – het besef ontstaan dat de Curaçaose kerken met hun pijporgels in het bezit zijn van zeer waardevolle muziekinstrumenten.

De invoering en de ontwikkeling van het orgel op Curaçao kan niet los worden gezien van de ontwikkelingen op kerkelijk gebied zoals die ook in de Nederlandse kerken hebben plaatsgevonden ten aanzien van de plaats van het orgel in de eredienst, de muziek en het gebruik daarvan. Deze ontwikkelingen hebben zich ook op Curaçao voorgedaan, maar dan op kleinere schaal, bij die kerkgenootschappen waar men in het bezit was van een orgel: de rooms-katholieke kerk, de Verenigde Protestantse Gemeente (VPG) en de joodse gemeente. De discussie bijvoorbeeld over de toepassing van mechanische of elektropneumatische speel- en registertractuur is ook op Curaçao aan de orde geweest. In het midden van de twintigste eeuw was het wel of niet bezitten van een waardig kerkorgel een zaak van groot belang, zeker voor de pastoors van de nieuwe parochies op Curaçao. Met een echt kerkorgel werd het kerkgebouw pas echt een kerk.

Curaçao kent een lange traditie van kerkorgels en kerkmuziek, met name in de rooms-katholieke kerk. Vrijwel vanaf het begin dat het eiland door de Spanjaarden werd ‘ontdekt’ en gekoloniseerd en daarna door de Nederlanders werd overgenomen zijn er op Curaçao orgels geweest.

Toen na 1840 het gebruik van een harmonium in zwang raakte, gingen veel kerken op Curaçao ertoe over om zo’n harmonium aan te schaffen, met name de rooms-katholieke kerken. In 1932 werd in de grote Santa Famiakerk nog een harmonium met 2 manualen, pedaal en 22 registers geplaatst. Ook bij de vrijmetselaarsloges werden harmoniums gebruikt. Van enkele bekende Curaçaose musici is bekend dat ze organist waren in een vrijmetselaarsloge, maar nergens is bewijs te vinden voor het feit dat het om andere orgels ging dan om een harmonium.

Na de Tweede Wereldoorlog beschouwden de paters die zich bezighielden met de nieuw te bouwen rooms-katholieke kerken het pijporgel als een noodzakelijk instrument voor de ondersteuning van de eredienst. Zodra er bouwplannen waren, begon iedere bouwpastoor daarvoor geld opzij te leggen. Zij waren trouwens vrijwel allemaal opgegroeid in de Hollandse traditie.

Andere kerken gingen met de komst van het elektronische orgel – het hammondorgel – ertoe over om dit instrument aan te schaffen, vooral omdat in het begin daarvan de roep uitging dat het gelijkwaardig zou zijn aan de pijporgels. Boven-

dien waren de aanschafkosten beduidend lager en zou het onderhoud minder problemen opleveren. Dit laatste is zeker niet het geval geweest. Het klimaat op Curaçao van zeewind en zout is desastreus voor elektronische apparatuur. Daarbij komt dat in veel kerken de meeste ramen alleen shutters hebben: een natuurlijke airco. Daardoor hebben wind, stof en zeelucht vrijelijk toegang. Ook de pijporgels met elektropneumatische of elektrische tractuur hebben daarvan te lijden gehad, wat in het verdere betoog van dit boek nog aan de orde zal komen.

Met dit boek wil ik voorkomen dat de geschiedenis van het kerkorgel op Curaçao aan de vergetelheid wordt prijsgegeven. Het is een stuk cultureel erfgoed van Curaçao waarover nog weinig is gepubliceerd, maar dat verdient om vastgelegd te worden. Behalve de historie van de orgels komen verschillende facetten van de kerkgeschiedenis van de betreffende geloofsgemeenschappen aan bod. Beide onderwerpen zijn immers onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Ik heb ervoor gekozen om me te beperken tot het kerkorgel met pijpen. Deze benaming, kerkorgel met pijpen, is belangrijk omdat in de meeste geraadpleegde Curaçaose archieven geen onderscheid wordt gemaakt tussen het kerkorgel met pijpen, een harmonium en een elektronisch orgel. Hoewel het interessant zou zijn om ook de aandacht te richten op de andere vormen van orgels en orgelmuziek, valt dit omwille van de duidelijkheid buiten het bestek van dit boek.

De aanschaf van de orgels vond plaats in een tijdperk waarin de communicatie voornamelijk nog per brief werd gevoerd. Veel van die correspondentie is gelukkig bewaard gebleven, zeer veel zelfs. Daardoor heb ik goed kunnen achterhalen wat er werd afgesproken en wat er gebeurde. In het zeer frequente brievencontact vermeldden de schrijvers gaandeweg steeds meer persoonlijke elementen, naast de zuiver zakelijke. De briefwisselingen geven dan ook een goed tijdsbeeld van de kerkmuzikale tijdgeest en de plaats van het orgel daarin.

Uit de brieven komen ook de problemen naar voren die er door de afstand tussen Curaçao en Nederland optreden. De orgelbouwers in Nederland kunnen de moeilijke weersomstandigheden op Curaçao slecht inschatten. Ze hebben hoogstens een idee wat het harde klimaat met de warmte, de wind, het stof en de zoute zeelucht als implicatie kan hebben voor de instrumenten. Juist daardoor ontstaan

er misverstanden tussen orgelbouwers en opdrachtgevers. Dit alles is terug te vinden in de brieven.

Uit al het materiaal moest een keuze worden gemaakt. Het was mogelijk geweest om een louter technisch verhaal over de pijporgels te schrijven. Dit zou echter al die mensen hebben tekortgedaan die bezig zijn geweest met het orgel en de functie die het binnen de kerken op Curaçao had. Het verhaal is daarom een mengeling geworden van de technische en menselijke aspecten die de orgelcultuur op Curaçao hebben beïnvloed.

Om zo volledig mogelijk te zijn beschrijf ik niet alleen de nu nog aanwezige orgels, maar ook de orgels die inmiddels zijn verdwenen. De orgels worden beschreven in de chronologische volgorde waarin ze werden aangeschaft:

1. Basilika Santa Ana: omstreeks 1740.
2. Lutherse kerk: 1763.
3. Fortkerk: omstreeks 1780.
4. Synagoge Mikvé Israel: 1866.
5. De Tempel Emanu-El: 1867.
6. Kathedraal Pietermaai: 1938.
7. Kerk van Steenrijk: 1953.
8. Emmakerk: 1963.
9. Kerk van Suffisant: 1963.
10. Kerk van Janwé: 1964.
11. Kerk van Brievengat: 1965.

Bronnen

Amigoe di Curaçao, verschillende jaargangen.

Fidom, H. (red.). (2006). *Orgels van de Wederopbouw. Nederlandse orgelmonografieën 8*. Zutphen: Uitgeverij De Walburg Pers.

1

Het eerste orgel op Curaçao

Het orgel in de Basilika Santa Ana

Het begin

Toen de Hollanders in 1634 voet aan wal zetten op Curaçao en het eiland in bezit namen, waren zij niet de eersten. Ruim honderd jaar eerder hadden de Spanjaarden Curaçao ‘ontdekt’ en min of meer gekoloniseerd.

Ten tijde van de Hollandse invasie leefden er op het westelijk gedeelte van Curaçao, op Banda Bou, ongeveer tweehonderd indianen en wat Spanjaarden. Aanvankelijk deporteerden de Spanjaarden in 1513 de indiaanse bevolking van

Aanzicht priesterkoorzijde vanuit de Breedestraat

Curaçao vrijwel in zijn geheel als goedkope arbeidskrachten naar Santo Domingo. Santo Domingo was toen de hoofdstad van wat nu de Dominicaanse republiek is en de plek waar Columbus vanuit Spanje in de Caribische archipel voor het eerst voet aan wal zette. Maar in 1527 bracht de Spanjaard Juan Martinez de Ampués, de toenmalige gouverneur van Curaçao, een aantal van deze indianen terug naar Curaçao om het eiland weer te bevolken en er een handelspost te stichten. Hij had daarmee een tweeledig doel, namelijk om vanuit Curaçao handel te drijven met het daar aanwezige brazielhout (dat werd gebruikt als pigment voor kleurstof in de lakenindustrie) en om de indianen te verhandelen als slaven. Hij deed het voorkomen alsof hij de indianen tot christenen wilde bekeren door hen in het christelijk geloof te onderwijzen.

Vanuit de Venezolaanse plaats Coro bezochten rooms-katholieke geestelijken Curaçao om de indianen onderricht te geven in het katholieke geloof. Waarschijnlijk zijn het paters franciscanen geweest die in die tijd op Curaçao actief waren. Het is een van de redenen voor het feit dat bergen en plaatsen een christelijke naam hebben gekregen: Christoffelberg, Santa Barbara, San Juan, Bahia de Santa Ana, Ascension de la Madre de Dios enzovoort.

De dorpen Ascension en Santa Ana, waar destijds de meeste mensen woonden, hadden al kleine kerken. Het allereerste kerkje werd gebouwd in 1527 bij de vestigingsplaats van de Spanjaarden te Santa Barbara.

Toen de Hollanders in 1634 de kust naderden, besloot de Spaanse gouverneur het brazielhout in brand te steken. Dit had tot gevolg dat ook de huizen en het kerkje van Santa Ana afbrandden. Na de verovering door de Hollanders werden de Spanjaarden op hun verzoek met een groot gedeelte van de indiaanse bevolking naar Venezuela overgebracht.

Met de komst van de West-Indische Compagnie werd de protestantse – gereformeerde – staatsgodsdienst de enige officieel toegelaten godsdienst op Curaçao. Maar er bleven een paar rooms-katholieke inwoners, indianen en een enkele Spanjaard over. Bovendien vestigden zich veel vrije kolonisten van verschillende nationaliteiten op Curaçao die lang niet allemaal protestant waren. Ook het overgrote deel van het ‘gewone volk’ (zoals scheepslieden en soldaten) hing in die tijd nog het rooms-katholieke geloof aan.

Zo nu en dan kwamen priesters uit Venezuela op Curaçao aan, hetzij op eigen gelegenheid, hetzij aan boord van schepen van Spaanse kapers. De overheid reageerde op die situatie met het afkondigen van een plakkaat: *'zonder prealabel consent van Zijne Doorluchtige Hoogheid en de bewindhebberen der Compagnie'* mocht geen rooms-katholieke priester zich op Curaçao vestigen. Met andere woorden: de bevelhebbers van de WIC tolereerden dat er paters op Curaçao kwamen, maar ook de bisschop van Coro moest daarmee instemmen. Deze maatregel getuigde niet bepaald van een streng vasthouden aan de leer van de protestantse staatsgodsdienst, maar eerder van een nogal opportunistische vreedzame co-existentie. Het handelsverkeer met de Spanjaarden in Venezuela was voor Curaçao namelijk zeer belangrijk.

In 1704 kwam een zekere pater Schabel s.j.¹ naar Curaçao. Deze pater was een goede vriend van de toenmalige gouverneur Jacob Beck. Hij was op Curaçao van 1704 tot 1713. Van zijn verblijf hield hij een dagboek bij dat bewaard is gebleven. Dankzij dit geschrift weten we veel over die tijd. Die vriendschap tussen een protestantse gouverneur en een rooms-katholieke pater was overigens niet zo bijzonder omdat veel hogere ambtenaren vanwege hun baan of hun carrière slechts in naam gereformeerd waren geworden. Voor de lagere ambtenaren en hun vrouwen en de soldaten van de compagnie gold de regel van het gereformeerd moeten zijn overigens niet.

Er was ook sprake van een goed contact tussen de gouverneur van Curaçao en de bisschop van Coro. Gouverneur Doncker gaf omstreeks 1680 aan de bisschop van Coro zes schepen om hem te helpen in diens strijd tegen de piraten die de Caribische Zee onveilig maakten.

In Willemstad waren zeker twee rooms-katholieke schuilkerkjes. Eén schuilkerk moet het huis van pater Schabel s.j. zijn geweest. Uit zijn dagboek blijkt dat soldaten uit Fort Amsterdam, Hollandse kooplui, kolonisten uit Fort Beekenburg, indianen, Grieken et cetera naar hem toe kwamen. Zijn woning, een huis in een straatje naast de synagoge, was algemeen bekend. De andere schuilkerk was die van de Franse kapucijner pater Victor. Hij woonde in een huis aan de Handelskade, dat als kapel met een tabernakel, gordijn en versiering was ingericht. Op zon- en feestdagen las hij voor een kleine schare kolonisten de mis en volgde,

volgens zeggen, ‘eenige vreemde ceremonieën’. Op straat vertoonde hij zich zonder enige schroom in zijn kloosterkleed. In 1699 werd hij door de gouverneur als minder gewenst element van het eiland afgezet.

Het eerste officiële rooms-katholieke kerkje werd gevestigd op Otrobanda, ‘de andere kant’, tegenover Punda, aan de overkant van de Sint Annabaai. De augustijner pater Caysedo uit Colombia mocht daar van de gouverneur in 1731 een stuk terrein kopen. Zijn houten woonhuis stond zeer waarschijnlijk in de Conscientiesteeg. Dit huis werd tot kerkje omgebouwd en gewijd aan Maria Boodschap (Mariakapel). Nadat pater Caysedo in 1738 was overleden, kreeg de Belgische pater Van Schelle problemen met diens geldschieter. Hij verbouwde naast het oorspronkelijke kerkje een houten huisje tot kerk, gewijd aan de Heilige Anna.

Deze gemeente liep in 1742 leeg na het vertrek van de toen aanwezige pater. De vermoedelijke oorzaak was het onhebbelijke autoritaire optreden van de kerkmeester, molenaar Roelof Cales. Hij was de eigenaar van een molen op het Molenplein in Otrobanda en gebruikte de kerk als pakhuis voor zijn maïsmeel en brandhout. Soms verbood hij zelfs de priester de mis te lezen. Vanwege dit tirannieke gedrag haalden enkele katholieken verhaal bij de gouverneur, die vervolgens twee andere kerkmeesters aanstelde. Deze kerkmeesters klaagden jarenlang steen en been dat er soms geen lof was en dat er niet gebiecht kon worden omdat de priesters die uit Venezuela kwamen alleen maar Spaans spraken. De brieven van de kerkmeesters over de pastoors waren spottend en badinerend. Dat de priesters stelden dat hun kerk het mooiste orgel had, vonden deze kerkmeesters overdreven... Deze opmerking is de eerste keer dat er in de archieven wordt verwezen naar een orgel op Curaçao!

Het orgel uit het Venezolaanse Coro

De vraag dient zich aan waar dat eerste orgel van de Santa Anakerk vandaan kwam. Er zijn diverse redenen om aan te nemen dat het niet uit Holland is gekomen. Vanaf het begin van de verovering van Curaçao door de Spanjaarden kwamen er rooms-katholieke paters op Curaçao die afkomstig waren van La Tierra Firme

– het vasteland van Zuid-Amerika. De afstand was hemelsbreed maar zeventig kilometer en kon gemakkelijk met een boot worden overbrugd.

Na de ontdekking van het vasteland van Zuid-Amerika, het huidige Venezuela, stichtte in 1527 Juan de Ampués aan de kust, tegenover Curaçao, de stad Coro. Deze Juan de Ampués werd door koning Karel V van Spanje ontheven uit zijn functie als gouverneur van Coro en opgevolgd door Ambrosio Alfinger. Als troostprijs werd Juan de Ampués benoemd tot gouverneur van Curaçao – een duidelijke degradatie. Er was een goede politieke reden voor deze wijziging: Ambrosio Alfinger was handelsagent van het Duitse bankiershuis Welser. Hij was gedetacheerd aan het Spaanse hof. Koning Karel V had van het Duitse handelshuis een grote som geld geleend om de ontdekkingsreizen in Zuid-Amerika mogelijk te maken.

Alfinger arriveerde in het huidige Venezuela met in zijn gevolg, naast het gebruikelijke aantal soldaten met wapentuig, ongeveer driehonderd kolonisten. En dat alles omdat men meende dat in Zuid-Amerika het goud voor het oprapen lag. Alfinger noemde het door hem bezette land Klein Venedig, Klein Venetië. De manier waarop de kustbewoners in paalwoningen in het water woonden, deed hem aan Venetië denken. De naam Venezuela zou daarvan zijn afgeleid.

Na de stichting van Coro verrees daar al spoedig de eerste kerk. De Spanjaarden wilden vrij snel in Nueva Espagna (zoals het land ook wel werd genoemd) hun religie en hun cultuur introduceren. Koning Karel V had immers verordonneerd dat de indianen tot het rooms-katholieke geloof moesten worden bekeerd. De kerk werd in 1532 door de paus tot kathedraal verheven.

Bij de kolonisatie zullen behalve handwerkslieden ook paters die gewoonlijk op de Spaanse schepen meevoeren, zijn meegekomen. Daarbij zullen ongetwijfeld paters geweest zijn met kennis van muziek en waarschijnlijk ook met kennis van orgels.

In de Acta del Cabildo van Caracas (de officiële notulen van de gemeenteraad) werd op 31 juli 1592 melding gemaakt van een organist. In de archieven van de kathedraal in Coro wordt daarentegen vermeld dat weliswaar in enkele parochiekerken van het diocees orgels aanwezig waren die waren meegebracht uit Spanje, maar dat in de kathedraal nog steeds niet zo'n instrument aanwezig was. In 1682 werd in Coro echter wel melding gemaakt van de aanwezigheid van een organist

en in 1707 werd een additioneel klein orgel gedoneerd aan de kathedraal door bisschop Diego de Baños y Sotomayor. De kathedraal bezat toen twee orgels. Er waren dus in Venezuela al orgels aanwezig lang voordat daarvan sprake was op Curaçao.

Tussen Curaçao en Coro bestonden intensieve contacten, zowel in het handelsverkeer als in het personenverkeer. De helft van alle schepen die Curaçao aan deed, was Spaans en de snelst uitbreidende en grootste woonwijk in Coro was de wijk waar de slaven woonden die Curaçao ontvlucht waren.

Ook de rooms-katholieke geestelijkheid hield een stevige grip op Curaçao. De bisschop van Coro, wiens zetel later werd overgeplaatst naar Caracas, claimde destijds het alleenrecht om priesters voor Curaçao te benoemen. Dit recht werd door de Spaanse overheid aan de bewindhebbers van de WIC meegedeeld met het verzoek dit goed te keuren. Dit leidde tot een langdurig politiek twistgesprek. Tussen de religieuze orden in Coro en de missionarissen in Curaçao bestonden nauwe directe banden. In 1773 verkondigde de bisschop van Caracas nog zonder enige terughoudendheid dat de ‘eilanden van Curaçao, Aruba en Bonayre’ tot de parochie van Coro en tot het bisdom van Caracas behoorden. Dat veranderde toen drie jaar later een groep van acht Hollandse franciscanen op Curaçao aankwam om met pauselijke goedkeuring de leiding op zich te nemen van de rooms-katholieke kerk van Curaçao. Individuele priesters bleven echter vanaf Tierra Firme, het vasteland van Venezuela, nog wel steeds Curaçao bezoeken.

Gezien het uitgebreide feitenmateriaal over de nauwe banden tussen Coro en Curaçao is het zeer waarschijnlijk dat het allereerste orgel van de Santa Ana afkomstig is uit Venezuela. Of het meegebracht werd vanuit Spanje of in Venezuela gemaakt is, is onbekend.

1751: verbouwing huis tot kerk

In 1751 kreeg de pater augustijn M.L. Grimon permissie van de WIC om de Santa Anakerk, het verbouwde houten huis van pater Van Schelle, af te bouwen. Maar

voordat het zover kwam, verliet hij zonder duidelijke reden in 1755 Curaçao. Er kwam vervolgens een priester uit Holland: pater Maubach, een minderbroeder conventueel van de Verenigde Nederlanden, die met toestemming van de waarnemend gouverneur Jan Rodier het Santa Anakerkje afbouwde. Helaas stierf hij al een jaar later.

Nadat de kerk klaar was, stuurden de katholieken van Curaçao in 1772 een brief naar Nederland waarin ze om een nieuwe priester vroegen. Het was een zeer wervende brief die de volgende zinsnede bevatte: *‘Wij hebben een geproportioneerde kerk, ja de mooiste van het gehele Eiland van Curaçao, voorsien met een nieuwe orgel, nogtans van eene goed organist ontbloot.’*

Uit de archieven is bekend dat in de lutherse kerk op wat later het Brionplein zal gaan heten ook al een orgel aanwezig was. Omdat de lutherse kerk een groot gebouw was en het orgel een geschenk uit Nederland, zal dat orgel waarschijnlijk groter en qua bouw mooier zijn geweest dan het orgel in de Santa Anakerk. Maar over de kenmerken van het orgel van de Santa Anakerk, dispositie en dergelijke is verder niets bekend.

Een volgende vermelding over het orgel van de Santa Anakerk vinden we bij dominee G.B. Bosch van de Verenigde Protestantse Gemeente. In zijn boek vertelt hij over de plechtige begrafenis eind september 1821 van de op Curaçao geboren Colombiaanse admiraal Brion: *‘Het orgel gromde gestadig voort en de zwarte koorzangers zongen zoo goed als zij konden.’*

Omstreeks 1825 werd de Santa Anakerk opgeknapt door pastoor Eijssenbeil, de waarnemend prefect onder mgr. M.J. Niewindt, de apostolisch vicaris van Curaçao. Mgr Niewindt karakteriseerde bij zijn aantreden op 29 augustus 1824 de kerk en het orgel: *‘De kerk zelf heeft niet veel bijzonders; dezelve is zonder galerijen, uitgezonderd het zangerskoor, op welke zich een oud orgel bevindt. [...] Ziedaar het huis des Heeren; de tempel, waar dagelijks de heiligste diensten den Koning der Koningen worden opgedragen, terwijl de zoogenaamde kerk der Protestanten en de synagoge der Joden verre dit ons armoedig Godshuis in luister te boven gaan.’*

Ook Hartog concludeert in zijn geschiedschrijving van Curaçao dat deze kerk, een pover geheel met houten altaren, een oud orgel en kapotte banken, nodig schreeuwde om restauratie. De Santa Anakerk werd verbouwd tot de staat waarin zij is gebleven tot 1903. De kerk werd doorgetrokken tot aan de Consciëntiesteeg, maar er was geen geld om een toren te bouwen. Hoe het met het orgel is vergaan, is onbekend.

Wel blijkt uit het kasboek van de Santa Anakerk van 1853 dat er salaris werd betaald aan een organist, orgeltrapper en zangers. Daaruit zou men kunnen concluderen dat het orgel kennelijk nog wel functioneerde.

En zo schreef in 1855 Van Dissel dat *‘in de St. Anna tegen den zuidkant een klein orgel zich bevindt’*. Simons, predikant van de Verenigde Protestantse Gemeente (VPG), gaf in 1868, iets meer informatie: *‘tegenover den kansel is een vrij goed orgel.’*

In 1882 schreef Brusse in zijn reisverslag *Curaçao en zijne bewoners: ‘Een orgel, dat zeer geruimen tijd dienst doet, vergezelt het zangkoor.’* Of hij daarmee bedoelde dat het orgel nog bespeelbaar was en wat hij probeerde te zeggen met ‘zeer geruimen tijd’ wordt niet verder duidelijk gemaakt.

Maar kennelijk was er bij de gemeente wel behoefte aan een beter orgel. Daarop lijkt ook het bericht in de *Amigoe di Curaçao* van 18 september 1886 te wijzen: *‘het orkest van de nog jeugdige “Sociedad Filarmonica Progreso” begeleidde onder de H. Dienst den zang onzer koristen.’* Men zou verwachten dat het orgel de koristen zou begeleiden, aangezien er een aparte plaats voor het koor op de orgelgalerij was. Maar in hetzelfde krantenbericht werd over het orgel niets vermeld.

In 1886 komt er dan, schrijft pater Latour in zijn boekje over de Santa Anakerk, een ‘minder oud’ orgel, dat voor 1200 gulden gekocht is van de Dominicuskerk te Nijmegen. Hoe goed dat orgel was, wat voor orgel het is, welke dispositie het heeft, hoe het vervoerd en geplaatst is, het is allemaal niet meer te achterhalen. De oorspronkelijke archieven van de Dominicuskerk bestaan niet meer; deze zijn verloren gegaan bij de verwoesting van de kerk in de Tweede Wereldoorlog. Verder onderzoek van bestaande orgelarchieven in Nederland leverde evenmin informatie op. Ook de oude archieven van de Santa Anakerk zijn niet meer aan-

wezig. Deze zijn verloren gegaan bij de verwoesting door de brand van het bisschoppelijk paleis tijdens de arbeidersopstand op 30 mei 1969.

Maar waarom een orgel van de Dominicuskerk uit Nijmegen? Een van de redenen kan zijn dat de in 1886 nieuw benoemde apostolisch vicaris van Curaçao, mgr. C.H.J. Reijnen o.p.², zich daarmee heeft bemoeid aangezien hij uit Nijmegen afkomstig was. Bekend is dat de Dominicuskerk in 1866 werd vergroot. Het is niet ondenkbaar dat men in deze kerk toen het orgel wilde vervangen en dat daarvoor een koper is gevonden in Curaçao. We weten namelijk dat de Nederlandse orgelbouwer Maarschalkerweerd omstreeks 1886 in de Dominicuskerk heeft gewerkt aan een nieuw koororgel.

Hoewel de *Amigoe di Curaçao* van 13 juli 1956 nog vermeldde dat de toenmalige organist Jacobo de Pool nog heel wat moois wist te halen uit dit oude en versleten orgel, lang heeft dit orgel niet voldaan. Want pastoor Gijlswijk van de Santa Anakerk bestelde omstreeks 1920 (de juiste besteldatum is niet meer te vinden) een orgel bij de firma Jos Vermeulen te Alkmaar. Waarom de keuze op deze orgelbouwer is gevallen weten we niet, maar het heeft wel verregaande consequenties gehad voor het orgelbestand van Curaçao. Deze orgelbouwer werd namelijk de vaste orgelbouwer van de rooms-katholieke kerk van Curaçao.

Vermeulen Orgelbouw Alkmaar

Gebr. Vermeulen Orgelbouw was een sinds 1730 bestaande orgelmakersfirma die was gevestigd in Weert. Een telg van de zesde generatie orgelbouwers, Th. Jacobus Vermeulen, ging in 1896 werken in het Alkmaarse bedrijf Ypma. De laatste van de twee broers die dat bedrijf hadden opgericht, Lolke Ypma, overleed in 1887. Het bedrijf was sinds 1842 vanuit Alkmaar actief geweest in de orgelbouw. Het vak hadden ze geleerd in hun oorspronkelijke woonomgeving Friesland, bij de orgelmakers Van Gruisen.

De Ypma's waren rooms-katholiek en hebben vooral gebouwd in de nieuwe rooms-katholieke kerken die na het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in 1853 overal in Noord- en Zuid-Holland verrezen. Zij waren sterk beïnvloed door de Franse orgelbouwer Cavaillé-Coll. Het klankkarakter van hun orgels werd

bepaald door de functie in de katholieke liturgie, waarbij het begeleiden van de priester en het koor een hoofdrol speelde en het concertante karakter minder belangrijk was. In 1900 kwam een andere Vermeulen, broer Joseph – die het vak onder andere leerde bij de orgelbouwer Maarschalkerweerd – in de Alkmaarse orgelzaak Ypma meehelpen. In 1902 nam deze Joseph Vermeulen het bedrijf over en werd de firmanaam veranderd in Jos. Vermeulen Orgelbouw, Alkmaar-Weert. Tot 1935 werd veel samengewerkt met de Weertse tak van Vermeulen Orgelbouw.

Dat pastoor Gijlswijk bij deze firma terecht kwam, in een tijd waarin de rooms-katholieke bevolkingsgroep zich steeds meer ging profileren, is op zichzelf niet verwonderlijk, ook al weten we de precieze reden niet. Het was een oerdegelijk rooms bedrijf. Een firma die goed bekend stond, getuige het slotwoord door de Limburgse musicus Henri Hermans in het gedenkboek bij het tweehonderdjarig bestaan eind 1930: *‘Leerde ik de firma Vermeulen uit Alkmaar en Weert bij verschillende orgelbespelingen als [...] orgelbouwers kennen, het [...] stempelt hen tot orgelbouwkunstenaars.’*

In 1987 bracht de zoon van Jos Vermeulen, Joost Vermeulen, de orgelfirma in Alkmaar bij de firma Flentrop onder en sinds 1998 is ook de firma Gebr. Vermeulen te Weert gefuseerd met Flentrop. De aanleiding hiervoor was het ontbreken van opvolgers in de familielijn. Volgens de rijksorgeladviseur Van Straten had *‘Vermeulen toen nog een redelijk aantal opdrachten in portefeuille, waaronder grote; daarnaast ook een behoorlijke onderhoudsportefeuille [...] De overname door Flentrop zorgde voor een pensioenpot voor Frans Vermeulen...’*

Het Vermeulen-orgel

Op 2 november 1921 kwam het orgel aan op Curaçao, verpakt in 136 kisten, tezamen 5798 kilogram wegend. Het kostte ruim 12.000 gulden. In de archieven zijn geen gegevens meer te vinden over de voorgeschiedenis van het orgel. Bijvoorbeeld over hoe men tot de keus van de dispositie is gekomen. Wel blijkt uit de dispositie dat het orgel geheel is gebouwd naar de toen geldende opvattingen

voor een orgel in de rooms-katholieke kerk: het orgel mocht de zang niet overstemmen, geen scherpe intonaties hebben en op het nevenklavier zachte achtoets stemmen.

Met een eindeloos geduld bouwde frater Candidus, een bekwaam musicus en componist, dit orgel in Curaçao op, zodat het op 13 juni 1922 kon worden ingezegend door mgr. M.G. Vuylsteke, de apostolisch vicaris van Curaçao. *‘Eindelijk bezit de St Annakerk een waardig orgel (met twee manualen en vrij pedaal) dat nog steeds wordt bespeeld door de kundige organist Jacobo Palm, die de gelovigen door zijn artistiek spel weet te boeien,’* aldus pastoor M.D. Latour in zijn boekje over de kerk van Santa Ana.

Het was een belangrijke gebeurtenis die in Curaçao veel aandacht trok. De *Amigoe di Curaçao* van 10 juni 1922 schrijft: *‘Dat het eindelijk zoo ver gekomen is, na moeizaam werk van maanden, is een ware triomf voor de taaie volharding van den Eerw. Frater M. Candidus [...] Wij wenschen Pastoor en Parochie geluk met zulks een kostbaar kunststuk, eenig in onze kolonie.’*

Op 17 juni is de *Amigoe di Curaçao* in het verslag van de feestelijke inhuldiging zo mogelijk nog lyrischer: *‘Een feestjubel vulde geheel de grote kerk met zijn krachtig geschal om plotseling lispelend zacht te ruischen in hemelse melodie – en weer aan te zwellen tot een vol machtig geluid, rijk van klank, mild van toon, zich breed verspreidend in de ruimte [...] Dit prachtorgel, zooals er geen tweede in de kolonie te vinden is, is vervaardigd door de firma I. Ypma & Co, te Alkmaar (de naam Vermeulen was kennelijk nog niet doorgedrongen) volgens een rein pneumatisch transmissiesysteem. Het heeft twee klavieren of manualen van 56 toetsen en vrij pedaal van 30 toetsen.’*

De dispositie is als volgt:

Manuaal I		Manuaal II	
1 Prestant	8'	8 Viool-Prestant	8'
2 Bourdon	16'	9 Viola da Gamba	8'
3 Flûte Harmoniq	8'	10 Vox Celeste	8'
4 Octaaf	4'	11 Flûte Octaviante	4'
5 Holpijp	8'	12 Nachthoorn	8'
6 Doublette	2'	13 Piccolo	2'
7 Trompet	8'	14 Basson-Hobo	8'
		Pedaal	
		15 Subbas	16'
Nevenregisters		Collectief drukknoppen	
Pedaalkoppel aan Man. I		Tutti	
Pedaal koppel aan Man. II		Forti	
Klavierkoppel		Piano	
Superoctaafkoppel Man. I		Oplosser automatisch inschakeling	
Suboctaafkoppel Man. II – I		Pedaal oplosser	

Tremolo

Crescendo-Trede

Het teken ' of de letters vt achter een register betekenen voet; een lengtemaat van ca. 30,5 cm. De lengtemaat van orgelpijpen, aangegeven in voeten, is bepalend voor de toonhoogte.

Bijzondere vermelding verdient wel dat op zoo'n uitermate beperkt bestek (gevolg van de weinig beschikbare ruimte op 't koor) nog zooveel spel geleverd is. De achterkast is, volgens geleverd raamwerk, hier op Curaçao vervaardigd onder leiding van den